

Gesprek met Carel ter Haar over het succes van de Nederlandse literatuur in Duitsland

Carel ter Haar is sinds vele jaren de invloedrijkste bemiddelaar tussen de Nederlandse en Duitse literatuur. Hij werd op 15 mei 1938 geboren in Alkmaar, studeerde Duitse taal- en letterkunde in Amsterdam en was vervolgens als wetenschappelijk medewerker werkzaam aan de universiteiten van Trier en Frankfurt am Main. Sinds 1982 is hij verbonden aan de universiteit van München, waar hij professor voor Neerlandistiek is. Hij publiceerde over Duitse schrijvers als Ernst Toller en Von Eichendorff, over Duitse Exilliteratuur, en schreef in de *Edition Suhrkamp* nawoorden bij de vertalingen van Bernlef, Biesheuvel, Boon, Maarten 't Hart, F. Springer, Rosenboom en vele anderen. Tevens organiseert hij sinds 10 jaar lezingen met Nederlandse auteurs in de Münchener Gasteig. Zijn laatste publicaties zijn drie anthologieën: *Die Fähre* (1993), een verzameling Nederlandse verhalen; samen met Edward van Voolen gaf hij *Het joodse Amsterdam* (1993) uit en in 1996 verscheen *Kolonial und postkolonial. Die niederländische Literatur und Indonesien*. Voor zijn bemiddelende rol kreeg Carel ter Haar enkele jaren geleden een koninklijke onderscheiding.

U hebt sinds de jaren zestig veel leesrapporten voor Duitse uitgevers geschreven. Zijn de criteria voor de beoordeling van een literair werk voor de Duitse markt anders dan in Nederland?

'Er bestaat een duidelijk verschil tussen beide literaturen. In Duitsland reflecteert men meer en probeert men het verhaal abstract te houden terwijl in Nederland het concrete aspect, het vertellen in een heel concrete taal, een grote rol speelt. Voor de omzetting is dat gevaarlijk. Want in het Duits werkt de taal vaak te simpel.'

Hoe kan een uitgever of een vertaler dat voorkomen?

'De vertalers moeten feeling hebben voor de verschillen tussen beide talen. Tot in de jaren zeventig wilde men het Nederlands door de vertalingen heen laten schemeren. Van Duitse uitgeverszijde werd ook gezegd dat de vertalingen te wensen over lieten en er een gebrek aan vertalers was. Het een op een vertalen komt niet meer voor; het is de kunst de sfeer van het boek

om te zetten zodat het overeenkomt met het literaire verwachtingspatroon van de nieuwe lezer. Bovendien is de gemiddelde Duitse lezer niet geïnteresseerd in dingen die typisch Nederlands zijn. Vanaf het moment dat er thema's worden besproken die niet direct in de Hollandse huiskamer spelen is er een grote kans dat er belangstelling voor die literatuur ontstaat. Het beste voorbeeld is Cees Nooteboom. Omdat hij zo on-Nederlands is, heeft hij in Nederland een beperkte receptie. In Duitsland heeft hij daarentegen door zijn literaire manier van schrijven een groot publiek kunnen vinden.'

Waar zit het on-Nederlandse van Nooteboom in wat voor de Duitse lezers zo aantrekkelijk is?

'Hij brengt heel bewust wat in het Duits *Bildung* heet, algemene ontwikkeling, in zijn werk in. Hij thematiseert het schrijven vaak en dat sluit goed aan bij de Duitse literaire traditie.'

Waarom houden Nederlanders daar niet van?

'De talen zijn anders. In Nederland bestaat – dat hangt misschien met de kleinheid samen, omdat dat concrete ook in Duitse dialecten voorkomt – een traditie van het concretere vertellen.'

Zou een ander element toch niet zijn dat het Duitse lezerspubliek graag de clichés over Nederland wil lezen: zoals de aandacht voor details en de belangrijke rol van het geloof. Ik doel hiermee op het succes van Maarten 't Hart, die thema's beschrijft die in Duitsland tot de clichéopvattingen over Nederland behoren.

'Ik ben ook verbaasd over zijn succes. Ik heb over *Het woeden der gehele wereld* een leesrapport geschreven en erop gewezen dat het typisch Nederlands is. Er is in Duitsland plotseling belangstelling voor dat soort Nederlandse dingen ontstaan. Dat was bijvoorbeeld in de jaren zestig met de boeken van Wolkers absoluut niet het geval. Ik vind het succes van Maarten 't Hart verrassend en ben zeer benieuwd of zijn nieuwe boek ook zo'n resonantie vindt.'

Kwam het succes van Nooteboom in Duitsland als een verrassing?

'Ik heb rond 1986 een lezing in München georganiseerd. Ik heb contact opgenomen met de Stadtbibliotheek, die de perszaal ter beschikking stelde. Bij het consulaat heb ik de uitnodigingslijst voor de recepties gehaald, uitnodigingen verstuurd, mensen opgebeld en gezegd dat ze beslist moesten

komen. Toen ontstond die merkwaardige solidarisering van Nederlanders in het buitenland zodat er uiteindelijk zo'n veertig mensen kwamen. Een groot succes. Wel ontstond de volkomen idiote situatie dat Nooteboom in het Duits voor een verregaand Nederlands publiek las. Drie dagen later waren we in Augsburg en daar waren we met z'n vijven. Dat was de realiteit. Het is de grote verdienste van Nooteboom geweest dat hij in de jaren daarna alle uitnodigingen voor lezingen heeft aangenomen, of er nu veel of weinig mensen kwamen. Daardoor is hij bekend geworden. En hij heeft natuurlijk geluk gehad dat hij in Berlijn was toen de muur viel.'

En zijn generatiegenoten? Harry Mulisch, W.F. Hermans, Jan Wolkers, Gerard Reve en Hugo Claus?

'Van Hermans zijn enkele boeken vertaald, maar hij is nooit bereid geweest naar Duitsland te komen. Wolkers is qua thematiek toch te Nederlands geweest en is misschien ook te vroeg gekomen. *Terug naar Oegstgeest* verscheen rond 1980 en heeft niets gedaan. Van Gerard Reve zijn een paar titels vertaald maar hij is in het begin door uitgeverij *Merlin* in de homo-seksuele hoek geplaatst en wie daar in Duitsland ooit eens inzit komt er bijna niet meer uit. Het succes van Mulisch is heel langzaam gekomen. Zijn uitgeverij *Hanser* is hem trouw gebleven en heeft elk jaar, of het nu goed ging of niet, een boek van hem uitgebracht. *De Ontdekking van de hemel* werd een doorslaand succes. Daar zit een wereldbeschouwing in en dat pakt de Duitse lezers. Wat zijn biografie betreft is Mulisch ook maar een halve Nederlander. En dat komt blijkbaar heel goed aan. Claus had ook een trouwe uitgever maar hij had weinig belangstelling om in Duitsland te lezen. Zijn Duits is ook niet goed en dat is problematisch. Overigens heb ik veel waardering gekregen voor de bewustheid waarmee auteurs hun boek schrijven. Ik was eens met Claus bij een lezing in Duitsland toen hij plotseling ophield met lezen en zei: 'Maar Carel, dat heb ik niet geschreven.' De vertaler wist kennelijk niet wat hij met die passage moest doen en had er zelf maar iets van gemaakt.'

Bij de discussie rond Zwagerman en Peters is er van de kant van het Produktiefonds gezegd dat Duitse vertalingen sterk opgewaardeerd worden.

'Rudi Wester stelt dat voor als een soort hiërarchie. Die bestaat niet, wel een verschil. Er vindt geen opwaardering plaats maar een aanpassing aan de noodzakelijkheden van de taal en de literaire traditie waarin dat boek verschijnt. Maar dat het Duitse boek een beter boek is dan het Nederlandse kan niet gezegd worden. Er zijn wel dingen die er op wijzen. In Nederland

wordt in het algemeen vrij nonchalant gelectoreerd terwijl in Duitsland het lectoraat een bijzonder nauwgezette bezigheid is. Daardoor komen er soms tegenstrijdigheden aan het licht of worden er bepaalde lengtes in het boek duidelijk. Er wordt dan met een schrijver overlegd of het niet mogelijk is te gaan korten. Een voorbeeld is *Het meesterstuk* van Anna Enquist. Dat vind ik volkomen legitiem, dat zijn geautoriseerde vertalingen.'

U bent sinds 1979 onafgebroken op de Frankfurter Buchmesse geweest. Uw rol is voor een buitenstaander moeilijk te beschrijven.

'Ik heb in al die jaren enorm veel contacten bij Duitstalige en Nederlandse uitgevers opgebouwd. Ik ga met een boek naar ze toe of krijg er een aanbevelen en probeer te bemiddelen. Ook vind ik het belangrijk de verschillende mentaliteiten duidelijk te maken. Dat men van Duitse kant niet te drastisch op de Nederlanders afgaat en de Nederlanders begrijpen dat er in Duitsland veel formeler, preciezer en aarzelder gewerkt wordt. In Nederland ontbreekt soms het begrip voor het feit dat Duitse uitgevers langzaam beslissingen nemen. Als er in Duitsland een leesrapport geschreven is, kan het voorkomen dat ze het boek door nog iemand laten lezen. Daarbij komt dat er in Nederland ook een vorm van zelfoverschatting is. Zij denken dat ieder boek iets voor de Nobelprijs is.'

Na de Buchmesse in 1993 heeft vrijwel ieder Duitse uitgever Nederlandse auteurs in zijn fonds opgenomen. Bijna alle boeken werden positief door de pers besproken. De vraag is of het een mode was of dat het blijvend is.

'Het heeft mij verbaasd dat het op zo'n hoog niveau is doorgegaan. Ik zie dat ook niet helemaal als een positieve ontwikkeling omdat het aanbod te groot is voor de markt. Dat is het gevaar bij modeverschijnselen: het gaat goed, er valt veel geld te verdienen en iedereen loopt er achter aan. Het kan zijn dat een paar titels enorme flops worden, die boeken niet verkocht en vervolgens verramsjt worden.'

De grote hoeveelheid vertalingen wordt in de hand gewerkt door het Produktiefonds zelf. Zij subsidiëren de vertalingen.

'Wel bestaat er inmiddels een regeling dat er niet meer dan twee boeken van een auteur ondersteund worden. Vroeger werd een boek wel in zijn geheel gefinancierd en kwam het voor dat de hele voorraad in de kelder verdween. Of de Vlaamse en Nederlandse instanties kochten enorme voorraden op die vervolgens wild werden rondgestuurd. Door de professionalisering en de rol van het Produktiefonds is daar een eind aan gemaakt.'

De professionalisering ging zo ver dat Arjan Peters soms over hetzelfde boek negatieve recensies voor De Volkskrant en positieve voor de Nieuwsbrief van het Produktiefonds schreef.

‘Vanuit het buitenland gezien zijn dat typisch Nederlandse slordigheden. Men komt niet op het idee dat zoiets in het buitenland niet goed zou kunnen vallen. Ze moeten door zulke dingen weer veel goedmaken.’

Vroeger kwamen boeken op anarchistische wijze bij Duitse uitgevers terecht. Nu de Nederlandse literatuur succesvol is, wordt het beleid vanuit Nederland georganiseerd en gedisciplineerd. Voor welke optie kiest u?

‘Voor een tussenweg. Voor een instantie die professioneel en daardoor ook een beetje bureaucratisch moet werken, tegelijkertijd voor een instantie die de bewegelijkheid behoudt voor het snelle ageren en reageren. Het moet een adviserend hulporgaan worden en dan is er een enorme toekomst voor het fonds weggelegd.’

Het succes van de Nederlandse literatuur had ook te maken met het feit dat de Amerikaanse boeken veel te duur werden.

‘Ja, toen bleek plotseling dat er ook in Nederland wel iets te halen viel. Het nadeel is geweest dat de belangstelling zo groot werd dat de Nederlandse uitgevers zijn gaan poken, de Duitse uitgevers tegen elkaar zijn gaan opbieden en er naar mijn smaak veel te hoge bedragen zijn betaald.’

Voor een Nederlands debuut is onlangs meer dan DM 100.000 betaald.

‘Ik vind dat overdreven, ik denk niet dat het er uit komt. Als een uitgever met een verliespost komt te zitten bestaat de kans dat hij er mee ophoudt. Bovendien staan er landen genoeg te dringen. Vooral uit Oost-Europa komen nieuwe auteurs. De blik in Duitsland is sowieso op het oosten gericht en als de boeken daar goedkoper zijn is het niet uit te sluiten dat het ten koste van de Nederlanders gaat.’

Als er bovendien enkele boeken negatief gerecenseerd worden, wordt het gevaarlijk.

‘Dan heeft men nu een booswicht, dat is het Produktiefonds met zijn nieuwsbrieven. Maar uiteindelijke verantwoordelijkheid ligt bij de uitgevers. Als zij boeken kopen die niet aan hun verwachtingen voldoen, is het hun eigen schuld.’

Is er een thematiek in de Nederlandse literatuur die momenteel in Duitsland op veel belangstelling kan rekenen?

‘In de Nederlandse literatuur komt de stagnatie tot uitdrukking, het stilstaan voor het eind van een millenium. Een schrijver als Van der Heijden trekt de tijd enorm in de breedte en trekt de loop van de tijd in twijfel. In Duitsland kan dat op affiniteit rekenen. Het land is momenteel een meester in stagnatie.’

Toch is dat opmerkelijk. De Nederlandse maatschappij is al eeuwenlang hetzelfde, een rustige, burgerlijke maatschappij. Terwijl in Duitsland de muur is gevallen en er stof genoeg voor literatuur is, verschijnen er maar weinig Duitse debuten, laat staan dat ze in het Nederlands worden vertaald.

‘In Nederland is de behoefte om te vertellen groter dan in Duitsland. Als je je alleen maar op jezelf concentreert kan dat tot een enorme bekrompenheid en egocentriciteit leiden. Het komt op de openheid aan, hoe je staat ten opzichte van de dingen die om je heen gebeuren. Die openheid in Nederland vind ik een fenomeen, weliswaar soms te speels. Maar diezelfde openheid maakt het vertellen mogelijk. Terwijl in Duitsland alles een gesloten en statische indruk maakt.’

De verklaring voor de Nederlandse openheid ligt in de handel en de kolonies. Is er in Duitsland belangstelling voor de koloniale literatuur?

‘Nee, daar is geen enkele belangstelling voor. De boeken van Marion Bloem en Adriaan van Dis worden wel vertaald. Van Dis heeft ook een kleine toernee gehouden waar maar weinig publiek op afkwam. Ik kan mij ook niet aan de indruk onttrekken dat er een punt van verzadiging is bereikt. München is niet representatief voor Duitsland maar het bezoek bij de lezingen in het afgelopen jaar was jammerlijk.’

Durft u zich aan een voorspelling te wagen voor de komende vijf jaar? Welke kant gaat het op?

‘Ik geloof dat er voor een grote euforie op dit ogenblik geen plaats is. Als er systematisch en met volharding verder wordt gewerkt, zal de Nederlandse literatuur zich in Duitsland op een hoog niveau, zeker in vergelijking met vroeger, kunnen handhaven.’